

может быть применено для оценки результата участия эксперта в судебном заседании. Сформулирован критерий эффективности дистанционного допроса эксперта как соответствие информационного обеспечения его показаний принципу процессуальной экономии.

Ключевые слова: заключение эксперта, допрос эксперта, разъяснения эксперта, режим видеоконференции, процессуальная эффективность.

PROCEDURAL EFFECTIVENESS OF EXPERT QUESTIONING BY VIDEO CONFERENCE

Moisieiev O. M.

The article deals with the effectiveness issues of expert's remote participation in a trial, and focuses on the advisability of conducting an expert questioning by video conference. It establishes that the notion of procedural effectiveness can be applied to evaluate the results from an expert's participation in a trial. The article suggests optimizing the involvement of an expert in a trial with regard to the category of procedural economy, and formulates the information approach to defining the effectiveness of an expert participation in a trial. It also states that in an expert questioning the information component of his testimony should be considered as a procedurally significant result, and offers ways to minimize factors that create emotional tension during an expert questioning. The article concludes with formulating the effectiveness criterion for remote expert questioning as a compliance of his testimony's information provision (the access to his own database during questioning and the possibility to demonstrate its elements to the court) with the procedural economy principle.

Keywords: expert conclusion, expert questioning, expert's explanations, video conferencing, procedural effectiveness.

УДК 343.98

В. М. Шевчук, професор кафедри криміналістики Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого, доктор юридичних наук

ПРОБЛЕМИ ФОРМАЛІЗАЦІЇ ПРОЦЕСУ РОЗСЛІДУВАННЯ ЗЛОЧИНІВ

Досліджено проблеми формалізації процесу розслідування злочинів. Обґрунтовано, що виникнення ідеї формалізації, створення та запропонування відповідних шаблонів у вигляді програм і алгоритмів у жодному разі не повинні протиставлятися творчому підходу слідчого. Необхідність формалізації розслідування злочинів зумовлена в першу чергу потребами практики щодо оптимізації слідчої діяльності, підвищення рівня теоретичного забезпечення процесу розслідування та розкриття злочинів. Формалізація процесу розслідування злочинів передбачає виділення в цьому єдиному процесі чітких етапів послідовного розвитку діяльності слідчого, що визначаються тактичними завданнями.

Ключові слова: формалізація процесу розслідування злочинів, тактична операція, формалізація криміналістичних знань, криміналістичні програми та алгоритми.

Останнім часом у криміналістиці спостерігається досить чітка активізація не тільки розроблення й упровадження найефективніших тактичних засобів, прийомів і методів розслідування злочинів, а й формалізації криміналістичних знань і їх застосування в слідчій діяльності. У зв'язку з цим В. Ю. Шепітько слушно зазначає, що важливими завданнями криміналістики в нових умовах виступають: 1) *формалізація криміналістичних знань*; 2) уніфікація криміналістичних рекомендацій щодо прагматичних цілей; 3) виконання актуальних запитів практики й оперативне впровадження запропонованих наукою інноваційних розробок¹.

При цьому формалізація розглядається як спосіб підвищення об'єктивності діяльності слідчого², як засіб реалізації положень низки окремих криміналістичних теорій, як необхідна умова створення криміналістичних інформаційно-пошукових систем³. Вона допомагає глибше осмислити й зрозуміти процес розслідування, з'ясувати чинники, що зумовлюють його успіх і забезпечують опрацювання криміналістичних алгоритмів і програм розслідування⁴. Формалізація, органічно вплітаючись і доповнюючи існуючі методи криміналістики, становить одну з можливостей удосконалення пізнавальної діяльності. Розвиваючи наявну систему методів за рахунок формалізованих процедур, можна досягти значно більшої глибини пізнавальних явищ і підвищити ефективність процедур розслідування, спрямувати криміналістичне знання в бік більшої систематизації та структурування, підвищуючи тим самим прогностичну функцію існуючих теоретичних побудов⁵.

Виокремлення й становлення проблеми формалізації криміналістичних знань як складової частини криміналістики можна вважати прикладом реалізації одного із законів розвитку цієї науки – закону зв'язку та спадкоємності між наявними криміналістичними концепціями⁶. Серед причин, що

¹ Див.: Шепітько В. Ю. Криміналістика в системі наукового знання: задачі і деякі тенденції в сучасних умовах / В. Ю. Шепітько // Бібліотека криміналіста. — 2012. — № 3(4). — С. 31.

² Див.: Полевой Н. С. Криміналістическая кибернетика / Н. С. Полевой. — М.: Изд-во МГУ, 1989. — С. 172.

³ Див.: Белкин Р. С. Курс криміналістики: в 3-х т. Т. 2. Частные криміналістические теории / Р. С. Белкин. — М.: Юрист, 1997. — С. 48.

⁴ Див.: Шаталов А. С. Криміналістические алгоритмы и программы. Теория. Проблемы. Прикладные аспекты: монографія / А. С. Шаталов. — М.: Лига – Разум, 2000. — С. 109.

⁵ Див.: Шаров В. И. Формализация в криміналістике. Вопросы теории и методологии криміналістического исследования: автореф. дис. на соискание уч. степени доктора юрид. наук: спец. 12.00.09 «Уголовный процесс, криміналістика и судебная экспертиза; оперативно-розыскная деятельность» / В. И. Шаров. — Н. Новгород, 2003. — С. 21–22.

⁶ Див.: Белкин Р. С. Курс криміналістики / Р. С. Белкин. — 3-е изд. — М.: ЮНИТИ ДАНА, Закон и право, 2001. — С. 169–170.

зумовлюють потребу формалізації розслідування злочинів і їх окремих елементів, слід виокремити в першу чергу вимоги практики щодо оптимізації слідчої та судової діяльності, підвищення рівня теоретичного забезпечення процесу розслідування й судового розгляду злочинів. Як слушно зауважує В. А. Журавель, проблеми оптимізації процесу розслідування стимулювали вчених і практиків звернутися до проблеми формалізації слідчої діяльності¹. У свою чергу О. С. Шаталов зазначає, що потреба у формалізації процесу розслідування злочинів виникла досить давно, але головним є те, що вона зберігається й зараз². І тому одним із завдань сьогодення є необхідність здійснення вагомого кроку щодо вдосконалення засобів і методів практики розслідування за рахунок формалізації як потужного інструменту наукового пізнання.

Ураховуючи важливість і актуальність зазначеної проблематики, слід звернути увагу на те, що в теорії криміналістики та слідчій практиці щодо можливостей її реалізації існує низка невирішених питань, які вимагають окремого самостійного дослідження й поглибленого осмислення. Як видається, головним недоліком упровадження формалізації в судово-слідчу практику можна вважати те, що ця процедура здійснюється без належного теоретичного обґрунтування. Як зауважує В. І. Шаров, наукові праці, присвячені дослідженню формалізації, мають здебільшого емпіричний характер, їм бракує розробок, що створюють методологічні підстави для наукових пошуків у цій галузі знань³. Ідеться про необхідність виокремлення об'єктів формалізації, визначення її принципів і меж реалізації, з'ясування співвідношення формалізації і творчих засад у діяльності слідчого, судді та ін. Зокрема, потребує більшої уваги вивчення тактичної операції як засобу формалізації процесу кримінального провадження.

Належне вирішення поставлених питань передбачає передусім необхідність з'ясування поняття «формалізація» та його ознак. У загальноживаному значенні термін «формалізація» тлумачиться як представлення якої-небудь змістовної галузі (знань) у вигляді формальної системи. Формалізований, тобто такий, що використовує лише форму та не приділяє значення змісту; формалізувати – робити формальним, надавати чому-небудь установленій, прийнятній формі, застосовувати формальний метод дослідження⁴. У філософському тлумаченні формалізація – це логістика, під якою розуміється сучасна форма логіки, котра відрізняється від старої, традиційної логіки перш за все своєю формалізованістю (тобто бере до уваги не змістовне значення окремих висловлювань, а лише їх синтаксичні категорії, структурні

¹ Див.: Журавель В. Формалізація розслідування: теоретичні основи і практичні можливості / В. Журавель // Правн. часопис Донец. ун-ту. — Донецьк, 2010. — № 1(23). — С. 100.

² Див.: Шаталов А. С. Указ. праця. — С. 145.

³ Див.: Шаров В. И. Формализация в криминалистике. Вопросы теории и методологии криминалистического исследования. — С. 14.

⁴ Див.: Великий тлумачний словник сучасної української мови / уклад. і гол. ред. В. Т. Бусел. — К; Ірпінь : ВТФ «Перун», 2005. — С. 1544.

зв'язки) і тим, що її основним методом виступає логічне обчислення¹. У логіці це поняття означає шлях дослідження яких-небудь об'єктів, коли їх зміст пізнається за допомогою виявлених елементів його форми. Методи формалізації все ширше застосовуються в моделюванні розумових процесів². У кібернетиці під формалізацією розуміється як процес подання фактів, суджень, даних у вигляді, придатному для оброблення на електронно-обчислювальних машинах³. Отже, формалізацію потрібно розглядати як подання певних знань у вигляді формальної системи, у якій до уваги береться не змістовне їх значення, а лише формалізована форма. Іншими словами, це процес викладення професійних знань формальною або частково формальною мовою. При цьому до об'єктів вивчення передбачається застосовувати формальний метод дослідження.

У криміналістиці висловлювалися певні міркування стосовно поняття «формалізація». Зокрема, М. О. Селіванов наголошує, що особливо широкі можливості метод формалізації має при розробленні типових програм вирішення окремих завдань розслідування, які умовно можна назвати окремими програмами. Якщо загальні програми відбивають більш-менш повні методики розслідування певних видів злочинів, то окремі призначені для вирішення локальних слідчих завдань – побудови версій, встановлення способу вчинення або приховування злочину, причин і умов, які йому сприяли, розшуку злочинця або викрадених ним цінностей тощо⁴. В. І. Шаров стверджує, що формалізація виступає формою не тільки подання знань про об'єкт дослідження, а й формою вираження процедур і дій, їх логічної послідовності. Перше асоціюється з формальною системою як особливою формою подання знань, друге являє собою своєрідний алгоритм, певною мірою зумовлений тими засобами і способами дії, що використані⁵. О. С. Шаталов зауважує, що формалізація полягає у вираженні професійних знань формальним способом, спричиненим формальною мовою. При цьому суб'єкт формалізації повинен мати повне уявлення про те, яким чином у кожному окремому випадку необхідно формалізувати вирішення слідчого завдання⁶.

На нашу думку, формалізація – це процес відображення знань про певний об'єкт пізнання, що ґрунтується на формально-логічному підході й полягає в наданні абстрактним положенням конкретної форми шляхом використан-

¹ Див.: Философский энциклопедический словарь. — М. : ИНФРА-М., 2009. — С. 245–246.

² Див.: Кондаков Н. И. Логический словарь-справочник / Н. И. Кондаков. — М. : Наука, 1975. — С. 646–648.

³ Див.: Батороев К. Б. Кибернетика и метод аналогий / К. Б. Батороев. — М. : Высш. шк., 1974. — С. 61.

⁴ Див.: Селиванов Н. А. Формализованные программы решения частных задач расследования / Н. А. Селиванов // Проблемы программирования, организации и информационного обеспечения предварительного следствия : межвуз. науч. сб. — Уфа : Башк. ун-т, 1989. — С. 62–63.

⁵ Див.: Шаров В. И. Формализация информационной структуры расследования преступлений / В. И. Шаров // Рос. следователь. — 2003. — № 7. — С. 13–21.

⁶ Див.: Шаталов А. С. Указ. праця. — С. 167.

ня формальної мови. Формалізація – особлива форма розумової діяльності, яка здійснюється за допомогою операцій зі знаками. Результатом формалізації є відтворення оригіналу в іншій формі за допомогою властивостей іншої системи. Влучною характеристикою цього процесу перетворення змісту на спеціальну (формальну) мову, символи-знаки, як уважає В. І. Шаров, виступають абстрагування й узагальнення, а засобом вираження – спеціальна система символів⁷.

У спеціальній літературі певна увага приділялася процесу формалізації розслідування злочинів⁸ як засобу оптимізації слідчої діяльності, підвищення ефективності останньої за рахунок об'єктивності зібраних доказів, скорочення строків, економії часу та інтелектуальних зусиль слідчого⁹. Методологія формалізованого опису інформаційної структури розслідування у вигляді ієрархічної конструкції взаємопов'язаних подій інтегрує в єдину систему діяльність як із розслідування злочинів, так і з підготування й учинення злочинів. У зв'язку з цим науковці стали висловлювати пропозиції щодо необхідності розроблення та впровадження в практику відповідних програм і алгоритмів дій слідчого (алгоритмічних схем), які за рахунок деталізації й раціоналізації слідчої діяльності здатні сприяти підвищенню ефективності збирання доказів¹⁰.

Завдання алгоритмізації полягає в тому, аби, використовуючи наукові рекомендації криміналістики, передовий досвід слідчої практики, полегшити працівникам слідчих органів приймати правильні й оптимальні рішення у найбільш складних ситуаціях. Крім того, як зазначає В. А. Журавель, криміналістичні програми й алгоритми треба вважати найпридатнішою формою адаптації методико-криміналістичних рекомендацій до умов розслідування конкретного злочину¹¹. Водночас активне втілення в життя програм розслідування й алгоритмічних схем дій слідчого передбачає важливість реалізації низки заходів з узгодження потреб практики та рівня відповідних

⁷ Див.: Шаров В. И. О понятии формализации / В. И. Шаров // Актуальные проблемы в области гуманитарных наук: от теории к практике. — Н. Новгород: НА МВД России, 2003. — Вып. 4. — С. 22–28.

⁸ Див.: Белкин Р. С. Курс криминалистики : в 3-х т. Т. 3. Криминалистические средства, приемы и рекомендации / Р. С. Белкин. — М. : Юристь, 1997. — С. 427; Зорин Г. А. Криминалистическая методология / Г. А. Зорин. — Мн. : Амалфея, 2000. — С. 438; Шаров В. И. Формализованное описание информационной структуры расследования: цель и подходы / В. И. Шаров // Роль и значение деятельности Р. С. Белкина в становлении современной криминалистики : матер. междунар. науч. конф. — М. : Акад. управления МВД РФ, 2002. — С. 186–190.

⁹ Див.: Шепітько В. Ю. Проблеми алгоритмізації слідчої діяльності / В. Ю. Шепітько, Г. К. Авдеева // Актуальні проблеми держави і права: зб. наук. праць. — Одеса : Юрид. літ., 2008. — Вип. 44. — С. 46–50; Журавель В. Проблеми алгоритмізації та програмування розслідування злочинів / В. Журавель // Вісн. Акад. правов. наук України. — Х. : Право, 2008. — Вип. 2(53). — С. 191–200.

¹⁰ Див.: Журавель В. Формалізація розслідування: теоретичні основи і практичні можливості. — С. 100.

¹¹ Див.: Журавель В. А. Криміналістичні методика: сучасні наукові концепції : монографія / В. А. Журавель. — Х. : Вид. агенція «Апостіль», 2012. — С. 235–236.

наукових розробок. У зв'язку із цим О. С. Шаталов слушно стверджує, що в основі теоретичної концепції криміналістичної алгоритмізації й програмування розслідування лежить ідея формалізації пізнавальних процесів, яка дає змогу плідотно поєднувати притаманну їй суворість з індивідуальними інтелектуальними можливостями суб'єктів розслідування¹.

Не вдаючись до аналізування викладених позицій науковців, зауважимо, що до недавнього часу робота з формалізації виявлялася лише в розробленні алгоритмів і програм, які формалізують: 1) слідчу діяльність і розслідування окремих видів злочинів у цілому²; 2) судову діяльність та судовий розгляд окремих видів злочинів у цілому; 3) відповідні слідчі (розшукові), оперативно-розшукові, судові дії та ін.³; 4) реалізацію системи тактичних прийомів⁴; 5) слідчі ситуації⁵; 6) прийняття рішення⁶. При цьому різниця між алгоритмом і програмою полягає головним чином у ступені формалізованості, об'єктах і сфері реалізації. Так, на думку В. А. Журавля, криміналістичний алгоритм слід розглядати як науково обґрунтований припис щодо виконання лише в завданому порядку системи послідовних операцій, реко-

¹ Див.: Шаталов А. С. Указ. праця. — С. 110.

² Див.: Коновалова В. О. Ефективність реалізації алгоритмів у методиці розслідування злочинів / В. О. Коновалова // Правові засади підвищення ефективності боротьби зі злочинністю в Україні : матер. наук. конф., Харків, 15 трав. 2008 р. — Х.: Право, 2008. — С. 170–172; Бурданова В. С. Программа раскрытия убийств, совершенных по найму / В. С. Бурданова // Южно-Уральские криминалистические чтения. — Уфа : Башк. гос. ун-т, 1999. — Вып. 7. — С. 12–20.

³ Див.: Самыгин Л. Д. Опыт создания алгоритмов расследования преступлений / Л. Д. Самыгин, А. С. Форкер // Криминалистика социалистических стран / под ред. В. Я. Колдина. — М. : Юрид. лит., 1986. — С. 219–223; Шепитько В. Ю. Криміналістична тактика: системно-структурний аналіз / В. Ю. Шепитько. — Х. : Харків юрид., 2007. — С. 245–286 та ін.

⁴ Див.: Белкин Р. С. Очерки криминалистической тактики / Р. С. Белкин. — Волгоград : ВСШ МВД РФ, 1993. — С. 119; Коновалова В. Е. Следственная тактика: принципы и функции / В. Е. Коновалова, А. М. Сербулов. — К. : РИО МВД УССР, 1983. — С. 126; Шепитько В. Ю. Теоретические проблемы систематизации тактических приемов в криминалистике : монография / В. Ю. Шепитько. — Х. : РИП Оригинал, 1995.

⁵ Див.: Драпкин Л. Я. Основы криминалистической теории следственных ситуаций : автореф. дис. на соискание уч. степени д-ра юрид. наук : спец. 12.00.09 «Уголовный процесс и криминалистика. Судебная экспертиза» / Л. Я. Драпкин. — М., 1987; Святненко А. И. Тактическая операция как способ разрешения следственных ситуаций с высокой степенью информационной неопределенности : автореф. дис. на соискание уч. степени канд. юрид. наук : спец. 12.00.09 «Уголовный процесс, криминалистика и судебная экспертиза; оперативно-розыскная деятельность» / А. И. Святненко. — Ставрополь, 2008 та ін.

⁶ Див.: Булулуков О. Ю. Методи прийняття тактичних рішень у криміналістиці / О. Ю. Булулуков // Криміналістика XXI століття : міжнар. наук.-практ. конф., Харків, 25–26 лист. 2010 р. — Х. : Право, 2010. — С. 220–223; Цветков С. И. Отработка методики принятия тактических решений с использованием средств вычислительной техники / С. И. Цветков // Активные методы обучения и программирование: проблемы, возможности, перспективы : сб. науч. тр. — К. : Укр. акад. внут. дел, 1993. — С. 166–173.

мендованих слідчому для розв'язання завдань певного типу, що виникають під час розслідування. У свою чергу програма розслідування – це певна сукупність як приписів (криміналістичних алгоритмів), так і правил рекомендаційного характеру. У зв'язку з цим вона подана у відповідному схематичному вигляді, має більш узагальнену структуру порівняно з алгоритмом і за своїм змістом менш формалізована, ніж останній¹.

У сучасних умовах і реаліях боротьби зі злочинністю серед засобів формалізації особливого значення набувають тактичні операції, які за своєю природою розглядаються як зумовлені слідчою ситуацією системи слідчих (розшукових) дій, оперативно-розшукових, організаційно-технічних та інших заходів алгоритмічного характеру, об'єднаних єдиною метою для вирішення окремого тактичного завдання. Тобто, алгоритмічність є однією з істотних ознак тактичної операції, що зумовлює процес їх побудови та реалізації. На цю ознаку як відправну прямо вказують деякі науковці при визначенні поняття тактичної операції й з'ясуванні природи цього тактичного комплексу. Зокрема, А. В. Дулов переконаний, що тактична операція є засобом алгоритмізації процесу розслідування злочинів². В. І. Шиканов зазначав, що вирішення завдань тієї чи іншої тактичної операції в кожному випадку передбачає виконання відповідних приписів алгоритмічного типу (характеру)³. У свою чергу В. Ю. Шепітько наголошує, що типова тактична операція є алгоритмом, програмою дій слідчого, оперативного працівника, інших осіб щодо завдань, які виникають у слідчих ситуаціях⁴.

Як зазначає В. О. Коновалова, у методиці розслідування окремих видів злочинів доволі вагоме місце належить тактичним операціям, де вони мають значну ефективність, особливо в таких умовах розслідування, де необхідні організація й оперативність і де випадіння хоча б одного зі складників такої операції загрожує її провалом. Тому формулювання цих операцій було б доцільним у вигляді алгоритмів стосовно завдань, визначених слідчим у типових ситуаціях розслідування⁵. І. Ф. Герасимов також стверджував, що система різних дій алгоритмічного характеру, тобто структура тактичної операції, має розроблятися з урахуванням низки чинників, як-то: постановки завдання, складу учасників операції, ролі кожного з них, строків виконання тих чи інших дій, їх взаємозв'язку, аналізування й оцінювання резуль-

¹ Див.: *Журавель В. А.* Криміналістичні методики: сучасні наукові концепції. — С. 130–131.

² Див.: *Дулов А. В.* О разработке тактических операций при расследовании преступлений / А. В. Дулов // 50 лет советской прокуратуры и проблемы совершенствования предварительного следствия. — Л.: Ин-т усоверш. след. работников прокуратуры и МВД, 1972. — С. 23–27.

³ Див.: *Шиканов В. И.* Теория тактических операций следователя (перспективы развития) / В. И. Шиканов // Алгоритмы и организация решений следственных задач: сб. науч. тр. — Иркутск: Изд-во Иркут. гос. ун-та, 1982. — С. 64–66.

⁴ Див.: *Шепітько В. Ю.* Роль типових тактичних операцій в системі забезпечення ефективності досудового слідства / В. Ю. Шепітько // Питання боротьби зі злочинністю: зб. наук. праць. — Х.: Кроссрод, 2007. — Вип. 14. — С. 198.

⁵ Див.: *Коновалова В. О.* Ефективність реалізації алгоритмів у методиці розслідування злочинів. — С. 170–172.

татів, проміжного підбиття підсумків, завершення операції¹. Спираючись на це, деякі дослідники розробили типові тактичні операції стосовно конкретних видів злочинів.

Значимо, що останнім часом у криміналістиці розроблені й досліджені деякі напрямки, які стосуються тактичних операцій. Вони спираються на основні принципи формалізації, а саме: на методологічні підстави й особливості застосування програмно-цільового методу² та криміналістичного матрицювання³. У наукових криміналістичних джерелах теж зустрічається думка, за якою сутність і завдання типових тактичних операцій з урахуванням їх специфіки близькі до значення терміна «алгоритм». Такі операції становлять необхідні програми дій слідчого, виконують важливу методичну функцію й дозволяють обирати правильний напрямок у розслідуванні. На сучасному етапі спостерігається тенденція, пов'язана з переходом від розгляд окремих тактичних операцій до пропонування типових стосовно конкретних видів злочинів. При цьому типові тактичні операції розглядаються як структурний елемент самої програми розслідування, а їх успішна реалізація можлива за рахунок максимальної технологізації, тобто визначення жорсткої послідовності дій (кроків) із запровадження цих криміналістичних комплексів.

У свою чергу розгляд тактичної операції як засобу формалізації розслідування передбачає послідовне здійснення певних дій. Так, за результатами проведеного нами анкетування слідчих прокуратури, МВС і СБУ на запитання: «Які дії становлять основу розроблення та застосування тактичних операцій як засобів формалізації розслідування?» відповіли так: 1) типізація слідчих ситуацій відповідно до певних етапів розслідування окремих видів злочинів (на цей крок вказали 56,6 % опитаних респондентів); 2) визначення до кожної ситуації вичерпного переліку типових версій і завдань, які необхідно вирішити з метою перевірення цих версій і впливу на ситуації (61,4 %); 3) виокремлення в числа завдань таких, що мають чітко виражену тактичну спрямованість і розв'язання яких можливе лише за рахунок застосування тактичних операцій як своєрідного модуля (типової моделі) (74,6 %); 4) розроблення структури тактичної операції як комплексу впорядкованих дій і заходів (80,9 %); 5) формування складу учасників тактичної операції, розподіл їх функціональних обов'язків (65,7 %); 6) визначення

¹ Див.: Герасимов *И. Ф.* Тактические операции как форма взаимодействия органов предварительного следствия и дознания / *И. Ф. Герасимов* // Тактические операции и эффективность расследования : сб. науч. тр. — Свердловск : Изд-во Свердлов. юрид. ин-та, 1986. — С. 4–6.

² Див.: Густов *Г. А.* Программно-целевой метод организации раскрытия убийств / *Г. А. Густов*. — СПб. : ИПК ПСР, 1993; Гаенко *В. І.* Про перспективи використання програмно-цільового методу в криміналістиці / *В. І. Гаенко, О. М. Литвинов* // Актуальні проблеми криміналістики : матер. міжнар. наук.-практ. конф., Харків, 25–26 вер. 2003 р. — Х. : Гриф, 2003. — С. 50–53 та ін.

³ Див.: Дулов *А. В.* Системный подход – методологическая основа криминалистики / *А. В. Дулов* // Актуальні проблеми криміналістики: матер. міжнар. наук.-практ. конф. — Х. : Гриф, 2003. — С. 9.

початку і завершення тактичної операції, а також строків виконання окремих слідчих дій, оперативно-розшукових, організаційних та інших заходів (42 %); 7) здійснення тактичної операції з урахуванням розробленої структури, складу учасників, наявних ресурсів, визначених строків (90,3 %); 8) підбиття проміжних підсумків і внесення, у разі необхідності, корективів щодо реалізації тактичної операції з метою отримання бажаного результату (35,1 %).

Отже, формалізація процесу розслідування злочинів передбачає виділення в цьому єдиному процесі чітких етапів послідовного розвитку діяльності слідчого, що визначаються загальними завданнями тактичного характеру, вирішення яких має постійно здійснюватися в ході цієї діяльності. Це створює умови для визначення сукупності тактичних засобів, які найдоцільніше використовувати при вирішенні кожного типового тактичного завдання. У цьому сенсі особливого значення набуває окремий криміналістичний комплекс – тактична операція. Ось чому прогресивна тенденція формалізації процесу розслідування злочинних діянь може бути реалізована за умов розроблення й упровадження в практику слідчої діяльності типових тактичних операцій.

Разом із тим запровадження ідеї формалізації, створення та пропонування відповідних шаблонів у вигляді програм і алгоритмів з метою оптимізації процесу кримінального провадження жодним чином не повинні протиставлятися творчому підходу та не позбавляти слідчого індивідуальності, професіоналізму мислення. Як зазначає В. А. Журавель, «криміналістичні алгоритми і програми розслідування мають бути розроблені у такий спосіб, аби вони стимулювали ділову активність слідчого, істотно полегшували його розумову діяльність, забезпечували швидкість прийняття ним рішень з урахуванням усіх без винятку рекомендацій криміналістики і вимог чинного законодавства»¹. «Хоч як би не розвивалося програмування розслідування, – наголошував І. Є. Биховський, – воно не повинно переслідувати мету створення слідчого-робота замість слідчого-дослідника»². У свою чергу Т. О. Седова переконана в тому, що використання типових програм не перешкоджає, а навпаки, створює більший простір для творчого процесу, оскільки звільняє розумову діяльність слідчого від рутинного, типового, повсякденного³.

Зазначене зайвий раз переконує, що індивідуальність і неповторність розслідування конкретного злочину, з одного боку, та неможливість типізації «без залишку» всіх можливих ситуацій, версій, завдань і пропонування до них відповідних програм, алгоритмів, типових операцій – з другого, не дозволяють говорити про повну «технологічність», тобто стовідсоткову

¹ Журавель В. А. Криміналістичні методики: сучасні наукові концепції. — С. 249.

² Биховский И. Е. Типовые версии и программирование расследования: возможности и перспективы / И. Е. Биховский // Актуальные проблемы советской криминалистики (материалы для обсуждения на расширенном заседании ученого совета). — М. : ВНИИПРМП, 1979. — С. 58.

³ Див.: Седова Т. А. Проблемы алгоритмизации оценочной деятельности следователя / Т. А. Седова // Проблемы прогнозирования, организации и информационного обеспечения предварительного следствия : межвуз. науч. сб. — Уфа : Изд-во Башк. ун-та, 1989. — С. 61.

формалізацію розслідування в цілому та розв'язання тактичних завдань зокрема. У зв'язку з цим у слідчій діяльності вагомим залишається творчий підхід, де передусім виокремлюється вміння адаптувати типові рекомендації до умов конкретного процесу досудового розслідування та судового провадження.

Крім того, принципи й ідеї алгоритмізації та програмування набувають особливого значення ще й тому, що виникає об'єктивна можливість їх реалізації засобами комп'ютерної техніки. Серед напрямків комп'ютеризації тактичних операцій можна запропонувати розроблення модуля з умовною назвою «тактичні операції» в структурі автоматизованого робочого місця слідчого. Формування такого модуля та можливість звернення до нього як до своєрідного довідково-консультаційного посібника для практичних працівників могли б стати тим необхідним засобом оперативного одержання інформації, який реально сприятиме підвищенню рівня ефективності кримінального провадження.

Таким чином, розроблення й запровадження типових тактичних операцій як засобів формалізації процесу розслідування злочинів, акумуляторів узагальненого досвіду слідчої діяльності сприятимуть підвищенню її ефективності за рахунок упорядкованості дій при розв'язанні однотипних завдань кримінального провадження, створення відповідних умов для економії часу й зусиль слідчого.

ПРОБЛЕМЫ ФОРМАЛИЗАЦИИ ПРОЦЕССА РАССЛЕДОВАНИЯ ПРЕСТУПЛЕНИЙ

Шевчук В. М.

Исследованы проблемы формализации процесса расследования преступлений. Обосновано, что возникновение идеи формализации, создание и предложение соответствующих шаблонов в виде программ и алгоритмов ни в коей мере не должны противопоставляться творческому подходу следователя. Необходимость формализации расследования преступлений обусловлена в первую очередь потребностями практики по оптимизации следственной деятельности, повышению уровня теоретического обеспечения процесса расследования и раскрытия преступлений. Формализация процесса расследования преступлений предусматривает выделение в этом едином процессе четких этапов последовательного развития деятельности следователя, которые определяются тактическими задачами.

Ключевые слова: формализация процесса расследования преступлений, тактическая операция, формализация криминалистических знаний, криминалистические программы и алгоритмы.

FORMALIZATION PROBLEMS OF CRIME INVESTIGATION PROCESS

Shevchuk V. M.

Formalization should be considered as a means of raising the objective character of the investigator's activity, as a means of giving effect to the provision of specific criminalistic theories, as an integral condition for creating criminalistic information and search

systems. It gives a better understanding and comprehension of the investigation process, allows determining factors that condition its success and ensure the development of criminalistic algorithms and investigation programs. Formalizing the crime investigation process involves distinguishing in the single process a series of clearly consecutive stages in the investigator's activity, defined by tactical tasks that must be constantly resolved in the process of this activity. It creates conditions for defining the totality of tactical means advisable to apply in solving each typical tactical task. In this respect the notion of a tactical operation acquires a particular importance as one of the means to formalize the crime investigation process. That is why one of the most relevant tasks facing criminalistics at the present stage of its development is the need to optimize, improve the means and methods of investigation practices through formalization as an effective tool of scientific cognition.

Keywords: formalization of crime investigation process, tactical operation, criminalistic knowledge formalization, criminalistic programs and algorithms.

УДК 343.14

М. Г. Щербаковский, доцент кафедры уголовно-правовых дисциплин Харьковского национального университета внутренних дел, кандидат юридических наук, доцент,

С. П. Лапта, заместитель начальника кафедры криминалистики, судебной медицины и психиатрии Харьковского национального университета внутренних дел, кандидат юридических наук, доцент

СОДЕРЖАНИЕ И ДОПУСТИМОСТЬ СВЕДЕНИЙ, ПОЛУЧЕННЫХ ПРИ ДОПРОСЕ СВЕДУЩИХ ЛИЦ

Рассмотрены проблемы получения сведений при допросе участников уголовного производства, обладающих специальными знаниями. Указаны содержание и условия допустимости показаний в качестве источников доказательств. Проведен сравнительный анализ решения рассматриваемых вопросов в уголовном процессе США, ФРГ и России.

Ключевые слова: специальные знания, сведущие лица, допрос, допустимость показаний, эксперт, специалист.

Действующий с 2012 г. Уголовный процессуальный кодекс Украины (далее – УПК) предусматривает получение устных сведений от различных участников уголовного производства, обладающих специальными знаниями. Сторона обвинения и суд получают в ходе допросов уголовно-релевантную информацию, однако ее содержание, допустимость и доказательственное значение во многом определяются процессуальным положением сведущего лица. К сведущим лицам, которые могут быть допрошены на досудебном следствии и в суде, относятся эксперт (статьи 69, 356 УПК), специалист